

KAMAL ABDULLA

*Unutmağa
kimsə var...*

(adda-budda xatirələr)

BAKI–2025

Kitabda keçən əsrin ortalarından bu günə qədər müəllifin həyatında baş verənlər həm adda-budda xatirələr şəklində, həm də sistemli təsvir vasitəsilə qələmə alınmışdır. Uşaqlıqdan ahıllıq dövrünə qədər yaşananların fonunda həmən dövrlərin nəfəsi, yoldaşlıq, dostluq münasibətlərinin hansı imtahanlardan keçməsinin əks-sədası, yaradıcılıq adlı nəhəng okeana aparan yolların həyəcanlı ürək döyüntüləri duyulur. Elmin və bədii yaradıcılığın vəhdətinin necə formalaşdığının ağır və əzablı yolu görünür. Kitab böyük və maraqlı bir dövrü əhatə edir. Mədəniyyət, ədəbiyyat, elm aləminə edilən ekskurslar onu müasir oxucu üçün daha da maraqlı edir.

Özünü xatırlaya-xatırlaya avtoportret yaratmaq, yaxud “Ol zamanlar”ın kitabı

“Ol zamanlar”ın nostalgisi Kamal Abdullanın digər kitabları kimi, struktural təfəkkür poetikasında yazılmış, üslubunun parlaqlığı ilə göz qamaşdıran “Unutmağa kimsə var” kitabının da hər səhifəsində görünür. Lakin bu “Ol zamanlar” hansı zamanlardır? Bunun semiotik mənasını, sirrini hansı sözlə, hansı işarə ilə izah etmək olar, buradakı zamanın üfüqlərini necə təyin etmək olar? Adətən keçənlərin nəqlindən ibarət olan memuarlardan fərqli olaraq, bu kitabdakı zaman, sadəcə, keçmiş zaman deyil, “Ol zamanlar”dır, yəni, kitab hansısa fərqli bir zamanın təfsirini verir.

“Ol zamanlar”ın həsrəti bütün səmavi dinlərin, böyük mədəniyyətlərin, mədəniyyət mərhələlərinin daxili gücü, ilham qaynağıdır. “Ol zamanlar” Kamal Abdullanın üslubudur. İstər “Yarımçıq əlyazma”, istər “Şehirbazlar dərəsi”, istər “Unutmağa kimsə yox”, istər “Sirlərin sərgüzəşti”, istərsə də “Laokoon, Laokoon, yaxud bir romanın yazılma tarixçəsi” romanlarındakı üslubdur. Bu üslub hər üç zamanı qapsayır. Ən fərqli sivilizasiyalar – tarixin dansöküləni, günortası (orta çağlar) və (qürubu) indiki zaman, tezis və antitezis bütöv və Vahid zamanda – mifdə, həyatda, ədəbiyyatda, nəhayət, üslubda cərəyan edir. Çünki təhtəşüurda

hər üç zaman bir yerdədir. Berqsonun zamanı kimi. Kamal Abdullanın bütün romanları, pyesləri, şeirləri bu üslubda yaranıb və qərībədir ki, “Unutmağa kimsə var” memuarındakı zaman elə “Unutmağa kimsə yox” romanındakı indiki zamandır. Amma hər iki əsər “Ol zamanlar”ın, başqa sözlə, Dolğun Anın üslubundadır. “Unutmağa kimsə yox” şeirindəki kimi: “Kimsə yox xatırlamağa, / Unutmağa da kimsə yox...”

Kamal Abdulla yazdıqca sübut edir ki, onun üslubu yaşadığımız mədəniyyət dövrünün və bütöv zamanın üslubudur.

Bu kitabda isə unutmağa kimsə var... Çünki üslub bu kitabda Cavidin həyatında “ürəkdən, arzu-kamla açan qızılgüllər”in ətirli üslubuna çevrilib.

Məhz bu üslub inandırır ki, hətta “Ol zamanlar”ın yalnız estetiylə deyil, ədəbi mühitinə andeqraundu belə romantik bir həsrətlə anılmağa layiqdir...

Bu mənada ədəbiyyat böyük həsrətdən yaranır. Adəm də, ondan sonra gələn adəmlər də gəldiyi və gəldikləri göylərin, cənnətin, dərğahın həsrətini çəkmirmi?

Bu kitabın öz ayrıca “Ol zamanlar”ı, öz dərğahı, öz səması, öz sakral iqlimi vardır və bu “Ol zamanlar”ın, yəni, Azərbaycan mədəniyyətindəki xüsusi və yeni mərhələnin ön səfində elə Kamal Abdullanın özü dayanır.

“Unutmağa kimsə var” əsərini Kamal Abdullaya yalnız olub və ötüb keçmiş gerçəklər yazdırmır. Bu kitab keçmişə deyil, keçmişin içindən gələcəyə dəvətdir. Bu kitab gələcəkdən görünən işıqlı İndinin zühurudur. Baxmayaraq ki, müəllif heç bir halda yaxa qurtara bilmədiyi pessimizmini

özü də etiraf edir (və deyəsən, ilk dəfə bu əsərində etiraf edir), amma bu kitabda və bu ömürdə diri, cavidani bir həyat, harmoniya və idrak sevinci vardır. Burda cərəyan edənləri metafizik bir ilham pərdənin o üzündən aldığı xəbərlərə əsasən yazdırır. “Bu mənim harda oluramsa-olum, – ya torpağın üstündə, ya da altında – əbədi həyat eşqidir”.

Kamal Abdulla Hüseyn Cavidin qohumudur. Bu kitabda Cavidgilin Naxçıvandakı həyəti, bu həyətdə bitən qızılgüllərin rayihəsi var: “Bu qızılgül kolları sanki adamla danışdı, ona hansısa nağılı, hekayəti anlatmağa çalışdı. Bunun üçün onların əlindən nə gəlirdi?! – Bişuədici ətir vermək və göz oxşamaq. Biz uşaqlar o qızılgüllərin dilini anlamırdıq. Bu anlamadığım dilin “haray”ı məni həmişə təqib etdi. İllər keçdi, mən Hüseyn Cavidgilin bağçasında bitən qızılgüllərin ətrini bir daha heç bir yerdə ala bilmədim. Onlar qədər ürəkdən, arzu-kamla açan qızılgülləri bir daha heç yerdə görmədim”. Bu kitabda və bu kitabdan həmin qızılgüllərin harayı eşidilir – ətri gəlir. Burda yaddaşdakı və ədəbiyyatdakı qızılgüllərin rayihəsi bir yerdə saçıılır. Arzu-kamla açılan qızılgüllər Ərtoğrul Cavidin çəkdiyi “Qızılgül” rəsmində də var. Bu güllər, Orxan Vəlinin şeirindəki kimi “gürültüyle açar”...

Burada Aristotel məntiqi ilə Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiqi iç-içədir. Yəni, bir ömür boyu Aristotel məntiqi ilə yaşananlar xatirədə – memuarda Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiqi ilə şərh olunur. Və heç bilmək olmur, Kamal Abdulla bunu necə edir ki, kitabın hər səhifəsində, yaxud haqqında söhbət gedən hər kəsin obrazında metafizik işıqlar və mənalar sayrışır. “Bir, iki – bizimki” tamaşasının bəstəkarı, tamaşa üzərində iş zamanı pyesi oxuyub,

“Bu pyesdən sonra mən daha ölümdən qorxmuram”, deyən Leonid Vaynşteyn və onun son nəfəsdə dediyi “mən qorxmuram” sözləri... Yəni, Vaynşteyn əvvəllər Kamal Abdullanın yazdığı mətndən aldığı təəssürata mistik bir zəmində referans edir və keçirir...

Kitab Vaqif İbrahimoglu ilə başlayır. Yuğ Teatrı – Kamal Abdullaya görə həmişə bizimlə olan bayramdır. Kamal Abdulla üçün “həmişə səninlə olan bayram”, Paris deyil, Vaqif İbrahimoglunun Yuğ teatrıdır; Yuğ Teatrındakı ayın səviyyəsinə qalxmış səhnə estetikasıdır. Dildən əvvəlki dilin semantikasında yaradılmış tamaşalardır.

“Unutmağa kimsə var” memuar ədəbiyyatımızın modernizm estetikasında yazılmış ilk nümunəsidir. Kitabı oxuduqca bilmirəm, nə üçünsə, Norveç şairi Obstfellerin “Özgə planetmiş düşdüyüm məkan!” misrası şüuraltımda cərəyan etdi. Yaxud fransız Bodlerin “Albatros”unu xatırladım. Kamal Abdulla isə “Albatros”u Ənvər Məmmədخانlıdan yazanda xatırladır. Doğrudur, Ənvər Məmmədخانlı “Albatros” şeiri barədə danışmır, danışmasa da, Kamal Abdulla bu şeirə istinad edərək sənətkar azadlığı barədə fikirlərini bölüşür. Məsələnin ilginclik tərəfi odur ki, Kamal Abdulla o illərdə bir televiziya verilişi vasitəsi ilə təkcə sirli-sehrli Ənvər Məmmədخانlının fikirləri ilə deyil, eyni zamanda sovetlər dönəmində dekadans şair kimi çıxdaş edilən Bodlerin şeirini xatırlatmaqla Bodleri “Ol zamanlar”dan indiyə, yenidən qurulacaq cəmiyyətin poetik aurasına ədəbi-estetik hadisə, bəlkə də poeziya əyarı olaraq daxil edirdi (Kamal Abdulla barədə yazdığım esselərdən birini “Sən ey qanadlı yolçu” adlandırmışdım.

Yazının sərlövhəsi Bodlerin həmin şeirindən bir misra idi... Albatrosa kitabən yazmışdı...).

Kitabda sanki bilərəkdən yarımçıq rəsm edilmiş, əslində kitabın bütövlüyünü təmin edən portretlər var. Bu portretlər epizodik olsa da, onlar o qədər mükəmməldir ki... Kamal Abdulla səksəninci illərin əvvəllərində 8 nömrəli trolleybusda gördüyü bir qadını kitabının “Son trolleybus” hissəsində təqdim edir. Qumilyovun “Azmış tramvay”ını xatırladan bu parçada təsvir olunan qadın tez-tez trolleybusa minir, yalnız atası barədə danışır, amma ona heç kəs qulaq asmır. Sonra da o qadın bir daha görünmür, trolleybusa minmir... Kamal Abdulla yazır ki, “O qadının məzlum, amma fədakar, ürəksıxan, amma qətiyyətli obrazı bu gün də mənim gözlərimin önündədir”.

O qadın Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızıdır. Təbəddülatlar, kataklizmlər ərəfəsinin obrazıdır. Onun taleyi çoxdan zədələnib. Heç nəyin, indinin və gələcəyin ona dəxli yoxdur. Tağıyevin tənha qızı hər gün trolleybusla harasa getsə də, o, keçmişdə yaşayır. Və trolleybusda da qeyb olur... Yaxud keçid mərhələsini şəkilləndirən başqa bir obraz – Kamal Abdullanın ilk müəllimi Rübabə xanımın aqibətindən yansıyanlar. Bu obrazların – istər Tağıyevin qızının, istər Rübabə xanımın başqa və əsl adı bizim “minnətdar olmağı bacarmamaq günahı”mızdır...

Bu kitab ucsuz-bucaqsız talelər qalereyası təqdim edir. Burda Natiq Səfərov da, Vidadi Məmmədov da, Mehdi Bəyazid də var. Və onların taleyi “Unutmağa kimsə var” kitabından mavi işıq şüası kimi keçir, onlar Kamal Abdullanın öz təbiriycə desək, “diskursu özündən böyük olan mətn”lərdir...

Kitabı oxuduqca yaddaşımdan belə bir məşhur fraza keçdi: “Hər bir insan mənsub olduğu millətin avtoportretidir”. Bu dəfə avtoportreti memuar səciyyəli əsərində Kamal Abdullanın qələmi yaradıb. Bakının obrazı – “Onun ensiz küçələri, seyrək ağaclı bağları, əyri-üyrü, dar dalanları, balaca həyətlı evləri, 190 nömrəli məktəbi...” və s. Moskvada aspirantura təhsili, sovet türkologiyasının nəhəngləri – Ninel Hacıyeva, Serebrennikov, Tənişev, Makayev, Yuldaşev, Musayev, Baskakov, Aşnin, Yartseva, Y. Stepanov, Şərbak... Və bu kimi professorlar barədə canlı xatirələr, daha sonra Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun qurulması, fondun Rusiya Mədəniyyət Fondunun tabeliyinə keçməsi ilə bağlı Dmitri Lixaçovun təklifindən imtina, Yaradıcılıq Fondunun gördüyü işlər, AMEA-nın İctimai və Humanitar elmlər bölməsində akademik katib işlədiyi dövr, Slavyan Universiteti və Dillər Universitetindəki rektorluq fəaliyyəti, Millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri vəzifəsində çalışdığı illər, xalq diplomatiyası adı ilə həyata keçirilən beynəlxalq tədbirlər silsiləsi – işğal altında olan ata yurdu Şuşaya səfər, ilk romanının – “Yarımçıq əlyazma”nın bir çox xarici ölkədə – Fransada, Rusiyada, Türkiyədə, Braziliyada, Amerikada, Avstriyada, Misirdə, Polşada, Çernoqoriyada, Rumıniyada, Almaniyada, Gürcüstanda, Qazaxıstanda nəşri, pyeslərinin tamaşaya qoyulması, müxtəlif ölkələrin prezidentləri ilə işgüzar fikir mübadilələri, Ulu Öndərlə görüşləri, Milanda böyük Umberto Eko ilə onun evində görüş və hər şeydən daha ötədə müəllifin öz bənzər-